

JAKAB ÉVA

Rabszolgavételek Rómában

Korunk jogásza munkája során jogszabálygyűjteményeket használ fel, ebből merít információt. A jogszabály mindig meghatározott gazdasági és társadalmi környezetben születik és fejt ki hatását. A jogszabályt interpretáló jogász számára korának társadalmi környezete magától értetődően ismert, annak fogalmai, értékítéletei, szokásai észrevétlenül jutnak szerephez gondolkodásában. A jog történetét kutató számára ennek a mögöttes ismeretnek a hiánya számtalan problémát okoz, és a környezetükből kiragadott jogi normák mai fogalmainkból kiinduló értelmezése gyakran téves következtetésekre vezet. Az anakronisztikus interpretációk elkerülése érdekében hasznos a vizsgálatot a nem-jogászi forrásokra is kiterjeszteni.

A következőkben három rabszolgavételi jelenet kerül elemzésre Varro, Plautus és Horatius művéből. Mindhárom jelenet híven tükrözi a Rómában uralkodó adásvételi szokásokat, az úgynevezett "szerződési gyakorlatot". Utalások találhatóak a szövegekben bizonyos jogi normákra, így például az aediliszi ediktumra. Mivel e tanulmány egy nagyobb munka része, amelynek célja az eladói kellékszavatosság római jogi szabályainak elemzése, a vizsgálódás középpontjában itt is a rejtett fizikai hibákért való helytállás áll.

A) Varro

I. *De re rustica* című könyvében Varro többek között az állattenyésztést tárgyalja. Ezzel összefüggésben hasznos tanácsokat ad olvasóinak arra vonatkozóan, hogy kell az állatok tulajdoncseréjét lebonyolítani. Az üzletkötés sémáját a legszemléletesebben a juhok vételénél ábrázolja (Varro 2,2,5-6):

in emptionibus ture utimur eo, quo lex praescrisit. in ea enim alii plura, alii pauciora excipiunt; quidam enim pretio facto in singulas oves, ut agni cordi duo pro una ove adnumerentur, et si quot vetustate dentes absunt, item binae pro singulis ut procedant. de reliquo antiqua fere formula utuntur. cum emptor dixit "tanti sunt mi emptae?" et ille respondit "sunt" et expromisit nummos, emptor stipulatur prisca formula sic, (6) "illasce oves, qua de agitur, sanas recte esse, uti pecus ovillum, quod recte sanum est extra luscam surdam minam, id est ventre glabro, neque de pecore morbosum esse habereque recte licere, haec sic recte fieri spondesne?" cum id factum eat, tamen grex dominum non

mutavit, nisi si est adnumeratum; nec non emptor pote ex empto vendito illum damnare, si non tradet, quamvis non solverit nummos, ut ille emptorem simili iudicio, si non reddit pretium.

A szöveg kezdetén Varro megállapítja, hogy a juhok adásvételénél azonos alapján kell eljárni, amit bizonyos *lex* előír. Hogyan lehet ezeket a szavakat érteni? Kétféle interpretációs megoldás képzelhető el: egyrészt *tus* és *lex* felfogható szigorú jogtechnikai értelemben, és kereshetők olyan törvények, mint például a XII t.t. szabályai a formálügyletekről, amelyekre a szöveg célozhat. Másrészt felfogható *tus* és *lex* egy kevésbé szigorú értelmezésben, és akkor az adásvételi ügyletekre vonatkozó jogi szokások érthetők alatta. Ezekben a kereskedési-jogi szokásokban összekapcsolódnak a formálszerződésekre vonatkozó törvényi előírások és a mindennapos ügyletek szokásos formáságai, amelyek sohasem igényelnek törvényi megerősítést. A kérdést a forrásszövegek analízise után lehet megválaszolni.

A fent idézett szöveg folytatása azt mutatja, hogy ezek a bizonyos "előírások" viszonylag nagy játékeret hagytak a szerződő felek megállapodásának. A megegyezésbe ugyanis egyesek több, mások kevesebb feltételt vettek fel. Ezek a külön feltételek technikai, nem pedig jogi jellegűek. Így például ha egy nyáját adnak el, akkor a vételárat az egy jószágra megállapított átlagár és a létszám szorzata adta. E számításban a legfiatalabb és a legöregebb állatokból kettőt vettek egy átlagos árba. Egyébként általánosan a régi formulát alkalmazták. A formula itt az ügyletkötés többé-kevésbé formális cselekmények által meghatározott módját jelentheti.

Ha a felek formátlan alkudozás során az árut és a vételárat rögzítették, akkor kerül sor a megegyezés eredményét leszögező formális, szinte rituális cselekményekre. A vevő még egyszer rákérdez az eladás tényére: *tantū sunt mi emptae?*¹. Az eladó megerősíti: *sunt*. Ezzel a kijelentéssel egyaránt elismeri elidegenítési szándékát és a kialakított vételárat. Ezután a vevő stipulációval ígéri a vételárat: *expromisit nummos*². Kész fizetni, ha az eladó is kész arra, hogy előzetes megállapodásuk pontjait jogi kötődéssel bírő formában megismételje. A fizetés előfeltétele a garancia letétele: *emptor stipulatur prisca formula sic*. A stipulatio a dolog átadására és az esetleges kellek- és joghibákra vonatkozik³. Csak a fenti stipulatio elhangzása után történt meg a vételár lefizetése és a dolog átadása: *cum id factum est tamen grex dominum non mutavit, nisi si est adnumeratum*. Ha tehát a felek már formátlanul egyezségekre jutottak az

¹ Vö. A.L. Olde-Kaltes: *Dicta et promissa*, Utrecht 1963, 101/157.

² Vö. F. Leifer: SZ 57 (1937) 217.

³ A *habere recte licere* az eviktioért való helytállást garantáló stipulatio része volt, vö. H. Honsell, *Quod interest im bonae-fidei-iudicium*, München 1969, 25. M. Kaser, SZ 68 (1951) 151. a klausulát a *res nec mancipire* korlátozza. Ellenpéldával szolgál Tab. Herc. 60, ahol egy rabszolgalány vételénél alkalmazták a klausulát. A probléma nem tartozik szorosan témánkhoz, ezért részletesebb vitatása nem látszik szükségesnek.

elidegenítésről, akkor folyamodtak a tradicionális formákhoz, hogy alkujuk jogi kötőerejét biztosítsák.

Figyelemreméltó mindenekelőtt az, hogy a felek kölcsönös cselekményei milyen kiegyensúlyozottan épülnek egymásra. Vásárlási szándékának kinyilvánítása és a kialakított üzleti feltételek elismerése után a vevő formális ígérettel biztosítja teljesítési készségét⁴. A fizetés előtt azonban megköveteli a kialakított garancia-ígéretet az eladótól.

Itt térjünk vissza az első kérdéshez: mit érthetünk *ius* és *lex* alatt, amelyek az ügyletkötés fent ábrázolt módját megszabják. A szöveg alapján bizonyos ügyletkötési szokások körét jelenthetik, melyek a felek ügyleti akarátát egyértelműen kifejezésre juttatják, és megállapodásukat jogilag kötelező formába öntik. Szerephez jutnak ezen belül mind a *ius civile* szigorú, formákhoz kötött szabályai, mind pedig az uralkodó piaci szokások. Az utóbbiak abban igazítják el a feleket, hogy egy adásvételi ügyletet általában hogyan szoktak megkötni, milyen körülményekre kell különös figyelmet fordítani. Ez a "szerződési minta" ajánlás jellegű, amely a feleknek az ügyletkötés kitaposott útját mutatja mind a szakmai-technikai részletekben, mind a régi jog formális szabályainak útvesztőjében (Varro 2,1,15):

quarta pars est de iure in parando, quem ad modum quamque pecudem emi oporteat civili iure. quod enim alterius fuit, id ut fiat meum, necesse est aliquid intercedere, neque in omnibus satis est stipulatio aut solutio nummorum ad mutationem domini. in emptioe alias stipulandum esse, alias e sano pecore, alias neutrum.

Állatok vásárlása esetén tehát szem előtt kell tartani a *ius civile* előírásait. A tulajdon átszállásához a *ius* néhány esetben megköveteli, hogy bizonyos előfeltételek teljesüljenek⁵. Ugy tűnik, hogy a kereskedési szokások játszottak döntő szerepet abban, hogy bizonyos típusú ügyletnél alkalmazták-e valamelyik formálszerződést, így például a stipulatiót, vagy sem. A következő Varro-idézet is azt mutatja, hogy a formálügyletek alkalmazására semmilyen törvényi parancs nem kényszerített (Varro 2,10,5): *...aut si mancipio non datur, dupla promitti, aut, si ita pacti, simpla*. A rabszolgákat tehát éppúgy vehették *mancipatio*ba foglalt adásvétel formájában mint *mancipatio* alkalmazása

⁴ P. Leifer, SZ 57 (1937) 218. hasonlóan elemzi a szöveget: "bäuerliche Verkehrsgewohnheit, wonach regelmässig schon beim Kaufabschluss, ohne Rücksicht darauf, ob die Ware sofort übergeben wurde, Preisversprechen des Käufers, expromissio und repromissio des Verkäufers betreffs Mängel und Wahrschaft gegeneinander ausgetauscht zu werden pflegten. Erst wenn dies geschehen war, galt die Kauftransaktion als perfekt..."

⁵ A szövegben "közbeeső aktusként" emlegetett eljárás alatt általában a *traditio*t értik, vö. E. Schönbauer, SZ 52 (1932) 206. A rabszolgák tulajdonátruházására Varro a következő törvényes módokat sorolja fel (Varro 2,10,4): *in emptioibus dominum legitimum sex fere res efficiunt: si hereditatem iustam adiit; si, ut debuit, mancipio ab eo accipit, a quo iure civili potuit; aut, si in iure cessit, qui potuit cedere, et id ubi oportuit; aut si usu cepit; aut si e praeda sub-corona emit; tumve cum in bonis sectioneive cuius publice venit.*

nélkül⁶. A szöveg arra utal, hogy Varronak ez természetes volt. A probléma számára egyáltalán csak abból a praktikus nézőpontból jelentkezett, hogy a mancipatio elmaradása esetén szokásos és ajánlott volt a vételár duplumának megígérése az eladó részéről stipulatio formájában⁷. Ehhez hasonlóan szokásos és ajánlott volt Varro szerint, hogy igásállatok és rabszolgák vétele esetén stipulatioval ígérje az eladó azok jó egészségi állapotát és hibátlanságát⁸.

II. A könyv következő fejezeteire is jellemző, hogy Varro a rejtett hibákért való stipulatiót az adásvételi szerződés szokásos alkatrészének tekinti. A Varro által felsorolt szerződési minták színes képet nyújtanak Róma kereskedelmi életéről.

a) A rabszolgák vétele Varronál a nyájhoz való pásztorok beszerzése kapcsán kerül szóba. Először arra vonatkozóan ad tanácsokat olvasójának, hogy milyen pásztorok alkalmasak bizonyos nyájakhoz. Így leírja, hogy a nagyobb testűekhez felnőtt férfiakat, míg a kisebbekhez fiúkat célszerű venni (2,10,1). Felsorolja a jó pásztor jellemző tulajdonságait is (2,10,2-3) és hangsúlyozza, hogy nem minden nemzet fia alkalmasak pásztornak. Egy bastulus vagy turdulus nem lehet jó pásztor, míg a gallok igen, különösen a *tumenta*, az igásállatok kezeléséhez értenek.

Ami a beszerzésüket illeti, először megadja a jogilag érvényes tulajdonszerzési módok listáját, majd a következőket mondja az ügylet megkötéséről (Varro 2,10,5):

in horum emptione solet accedere peculium aut excipi et stipulatio intercedere, sanum esse, furtis noxtisque solutum.
"Vásárlásuknál szokásos, hogy a peculiumot járulékként hozzáveszik vagy kizárják, és hogy stipulatiót kötnek arról, hogy (a rabszolga) egészséges, lopás vagy *noxa*⁹ nem terheli".

A rejtett hibákért való helytállás vállalása tehát szokásos volt az eladó részéről.

b) A *boves*, ökrök különböző fajtáiról hosszasan értekezik Varro, majd vételük esetén hasonlóan stipulatio kikötését ajánlja (Varro 2,5,10-11):

eos cum emimus domitos, stipulamur sic "illosce boves sanos recte esse noxtisque praestari"; (11) cum emimus indomitos, sic: "illosce iuvenos sanos recte deque pecore sano esse noxtisque praestari spondesne?" pauli verbostus haec, qui Manlii actiones secuntur lanii, qui ad cultrum bovem emunt; qui ad altaria, hostiae sanitatem non solent stipulari.

⁶ Hasonlóan V. Arangio-Ruiz: *La Compravendita in diritto romano*, Napoli 1956, 354 és k.

⁷ Vö. F. Leifer, SZ 56 (1936) 200. A *stipulatio duplae* nyilvánvaló célja az *actio auctoritatis* pótlása.

⁸ Varro 2,1,15: *In emptione alias stipulandum esse, alias e sano pecore, alias neutrum.*

⁹ A *noxa*hoz l. összefoglalóan M. Kaser: *Römisches Privatrecht I²*, München 1971, 162 és k.

Az ökröknél tehát figyelmet kell fordítani arra, hogy *domitos*, azaz szelídített vagy *indomitos*, azaz szelídítetlen állatokról van-e szó. A szelídítetteknel szokásban volt, hogy a vevő megígértette magának stipulatio formájában a helytállást az egészségük és a noxa vonatkozásában. A szelídítetleneknél ezenkívül még azt is, hogy egészséges nyájból származnak. A *lanit*, a mézsárosok pedig, akik Manilius formuláskönyve alapján jártak el, a stipulatiót egyszerűbben, kevesebb szóval formulázták. Valószínűleg csak az egészséges állapotot garantáltatták. Ha az ökröket áldozati célra vásárolták, akkor nem volt szokásos stipulatio garanciát kérni egészséges mivoltukról. A papok számára az állat egészsége nem lehetett fontos, hisz a jóstudomány az esetleges betegségekből különböző jeleket olvasott ki¹⁰. Ezzel szemben a hús kielégítő minősége igen lényeges volt a mézsárosok számára.

c) A szamaraknál a fentiekhez hasonlóan szokásban volt a jó egészségi állapot és a noxától való mentesség garantálása (Varro 2,6,3):

in mercando item ut ceterae pecudes emptioibus et traditionibus dominum mutant, et de sanitate ac noxa solet caveri.

d) Hasonlóan jártak el a lovak vásárlásánál (Varro 2,7,6):

emptio equina similis fere ac boum et asinorum, quod etusdem rebus in emptioe dominum mutant, ut in Manili actionibus sunt praescripta.

Az adásvételi ügyletet itt is Manilius könyvének előírásait követve bonyolították le.

e) Kutyák vételénél is hasonló stipulatio volt szokásban *de sanitate et noxa* (Varro 2,9,7).

f) Némileg eltérő klausulát ajánl Varro a birkák vételéhez (Varro 2,2,6):

"illasce oves, qua de agitur, sanas recte esse, uti pecus ovillum, quod recte sanum est extra luscum surdam minam, id est ventre glabro, neque de pecore morboso esse ... haec sic recte fieri spondesne?". "Ezek a birkák, amelyekről szó van, egészségesek, mint egy birkanyáj általában, amely teljesen egészséges, kivéve a félszeműt, süketet, hibás gypajjúút, nem származnak beteg nyájból ... ezt megígéred-e?"

g) Egyedül a kecskék esetében formulázták egészen eltérően a garanciavállalást (Varro 2,3,5):

de emptioe aliter dico atque fit, quod capras sanas sanus nemo promittit; numquam enim sine febrisunt. itaque stipulantur paucis exceptis verbis, ac Manilius scriptum reliquit sic: "illasce capras hodie recte esse et bibere posse habereque recte licere, haec spondesne?"

¹⁰ Vö. K. Latte: Römische Religionsgeschichte, München 1960, 380 és k.

Általánosan elterjedt nézet volt ugyanis, hogy a kecskék sohasem teljesen egészségesek, mert állandóan enyhe lázuk van¹¹. Ezért egészségükre nézve csak annyit ígértek meg, hogy az eladás napján jó állapotban vannak és úgy isznak, ahogyan az szokásos. Az ivási készség mint kikötés furcsán hangzik. Nemcsak itt, Varronál találkozunk vele, hanem előfordul egy lóvételi okiratban is¹². A vízivástól való iszonyt az állatoknál valamilyen belső betegség fennállása jelének szokták tekinteni¹³.

III. Összefoglalás. A fent idézett, Varro által ajánlott stipulatiók az áru rejtett hibáiért való helytállás átvállalására Manilius formuláskönyvéből származnak, amely valószínűleg széles körben ismert volt: *ac Manilius scriptum reliquit sic* (Varro 2,3,5); *qui Manili actiones secuntur lanti* (Varro 2,5,11); *ut in Manili actionibus sunt praescripta* (Varro 2,7,6). Manilius Kr.e. 154-ben praetor volt Hispániában, majd konzulként Kr.e. 148-ban Karthagóban harcolt, ahol vereséget szenvedett. Emellett korának híres jogásza, Pomponius történeti visszatekintésében a legjobbak közé sorolja: *Publius Mucius et Brutus et Manilius, qui fundaverunt ius civile* (D 1,2,2,39 Pomp. sing. ench.). Adásvételi szabályokat összefoglaló formuláskönyvére (*venalium vendendorum leges*) hivatkozik oly gyakran Varro.

Manilius ezen művében az adásvételek különböző típusaira ajánlott formulákat. Varro hangsúlyozza, hogy a kereskedelemben szokásos volt a stipulatio formájában való garanciavállalás:

de reliquo antiqua fere formula utuntur; emptor stipulatur prisca formula sic (Varro 2,2,5); *in emptione alias stipulandum esse* (Varro 2,1,15); *in mercando item ut ceterae pecudes emptioibus et traditioibus dominum mutant, et de sanitate ac noxa solet caveri* (Varro 2,6,3); *qui ad altaria, hostiae sanitatem non solent stipulari* (Varro 2,5,11); *in horum emptioe solet stipulatio intercedere* (Varro 2,10,5)¹⁴.

Varro stipulatio formulái a szerződési gyakorlatot képviselik. Könyvében semmilyen utalás sem található arra, hogy az itt szereplő adásvételek Róma piacain kötettek volna vagy hogy a garanciaformák az aediliszi

¹¹ Vö. B. Tilly, Varro, the Farmer, Cambridge 1973, 250.: "The stipulatio can only be that they are in good condition at the time of purchase and that the title is correct. The Roman belief in the unhealthiness of goats is without explanation. In modern times they are regarded as particularly healthy because they are known to be free from tuberculosis."

¹² FIRA III 136: *eum equom esse bibere ita uti bestiam veterinam adsolet...*

¹³ Apuleiusnál, Met. 2,3, található egy jelenet, ahol a főszereplő számrórról azt feltételezik, hogy vesztettségben szenved. Egy vödör vizet tesznek eléje, hogy bizonyosságot nyerjenek a betegség fennállásáról. Amint a szamar ezt hallja, gyorsan kiissza az összes vizet, hogy egészséges voltát bizonyítsa.

¹⁴ Ezeket a vételi formulákat már Honsell, a.a.O. 63. is úgy értékeli, hogy a vevő bizonyos gyakran előforduló hibákkal szemben a garancia megkövetelésével védekezett. Hasonlóan *Olde-Kalter*, a.a.O. 41/148. Mindkét szerző állítja azonban ehhez kapcsolódóan, hogy ezen stipulatiók formulái az aediliszi ediktumban voltak közzétéve és a garanciaadást az aediliszek kikényszerítették.

ediktummal bármilyen kapcsolatban álltak volna. Varro egyszerűen szerződési mintákat sorol fel, amelyek mind a vásártereken mind azokon kívül, háznál, ismerősök között kötött ügyleteknél használhatók voltak. Az alkalmazott garanciaklauzulák a rómaiak korabeli ügyletkötési szokásait tükrözik¹⁵: Ezek egyértelműen bizonyítják, hogy a biztosítékadás e formája szokásban volt és az ügyletkötés fontos részét képezte. Ez a tény még nem zárja ki, hogy ezzel párhuzamosan létezhetett a kényszerítő jellegű aediliszi szabályozás arra az esetre vonatkozóan, ha az adásvételt Róma vásárterein kötötték. Semmilyen utalás sem található azonban arra, hogy a Varro által leírt stipulatio minták közvetlenül az aediliszi ediktum kényszere hatására születtek volna.

Az aediliszi kényszer ellen szól az a tény is, hogy a garanciastipulatio nemcsak rabszolga- és ígásbarmok vételénél, hanem aprójószágok, birkák, kecskék, sőt kutyák esetében is hasonlóan alkalmazásra kerültek, jóllehet az utóbbiak Varro idejében semmiképpen sem tartoztak az ediktum hatálya alá.

A garanciaklauzulák sokfélesége is kétségbe vonja az aediliszi kényszert. Ha az ediktum közvetlen parancsára jöttek volna létre ezek a klauzulák, akkor egy egységes aediliszi sémát kellett volna követniük. Az azonban nem valószínű, hogy az *aedilis curulis* annyiféle stipulatio-mintát adott volna ki, amelyek között eltérő klauzulák lettek volna szelídített és nem szelídített ökrökre, kecskére és szamarak eladására, vagy mézszárosok és papok mint vevők számára.

B) Plautus

Plautus *Persa* című komédiájában részletesen ábrázol egy adásvételi jelenetet. A *Persa* cselekménye viszonylag egyszerű. Az athéni Timarchides üzleti úton van Perzsiában. Távolléte alatt vagyonát rabszolgája, Toxilus kezeli¹⁶. Toxilus azon fáradozik, hogy szerelmesét Dordalus, a rabszolgakereskedő és bordélytulajdonos kezéből megvásárolja. Persze hiányzik az ehhez szükséges pénze, és az egész darab arról szól, hogy milyen ravasz trükkökkel próbál pénzt szerezni. Végül is a vételárat egy jól kitervelt csellel magától Dordalustól igyekszik kicsalni. Sagaristio, Toxilus barátja perzsa kereskedőnek öltözik és elad Dordalusnak egy leányt, akiről azt állítja, hogy Arábiából rabolták el. A hölgy a valóságban egy barátja, Saturio lánya, azaz szabadon született polgárnő. Az eladási jelenet a darab csúcspontja, ahol a kapzsi Dordalus rászedése a rafinált ügyletkötés útján valósul meg.

A jelenet az állítólag Timarchidestől származó, hamisított üzleti levéllel kezdődik: (Plaut. *Persa* 519-527)

*Nunc ad illud venies quod refert tua. Iste qui tabellas adfert
adduxit simul forma expetenda liberalem virginem furtivam,*

¹⁵ Hasonlóan egyébként már F. Pringsheim, SZ 69 (1952) 256.

¹⁶ A darabból úgy tűnik, hogy Toxilus a görög jog szerinti rabszolga. Személyileg ugyan nem szabad, de bizonyos vagyonjogi jogképességgel rendelkezik, vö. J. Partsch, *Hermes* 45 (1910) 596.

abductam ex Arabia penitissima; eam te volo accurrere ut istic veneat. ac suo periclo ia emat qui eam mercabitur: mancipio neque promittet neque quisquam dabit. probum et numeratum argentum ut accipiat face: haec cura, et hospes cura ut curetur. vale.

A levél szerint a távollévő Timarchides megbizra rabszolgáját, Toxilust, hogy segítsen a szóbanforgó rabszolgálaty eladásában. Pontosan meghatározza azt is, hogyan kell az adásvételi ügyletet megkötni: a vevő saját veszélyére vegye meg, az eladást nem szabad mancipatio formájában megkötni, és se Toxilus, se más ne vállaljon helytállást. A *mancipio neque promittet*¹⁷ a *stipulatio auctoritas* kizárását jelenti¹⁸. A helyes jogi forma mellett Toxilusnak arra is ügyelnie kell, hogy az idegen kereskedő jó ezüstpénzben kapja meg a vételárat.

Egy adásvételi ügyletről van tehát szó, amelyben az eladó egy idegen kereskedő, aki nem rendelkezik elegendő ismerettel annak a városnak az üzleti és jogi szokásairól, ahol eladni szeretne. Az ügyletet azonban a helyi előírásoknak megfelelően kell megkötni. Óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy Plautus milyen helyi vételi előírásokat dolgoz fel: athéniakat vagy rómaiakat? A darab helyszínéként Athén van megjelölve, a válasz mégsem magától értetődő.

A Plautus-komédiák megítélése a jogtörténeti kutatásban változó¹⁹. Az irodalomtörténet újabb eredményeit elfogadva²⁰ a Plautus-darabok egyre gyakrabban bukkannak fel a jogtörténeti munkákban is²¹.

Jelenetünkben éppen a tudatosan helyesen alkalmazott római jogi kifejezésekre lehet bizonyítékként hivatkozni. A *suo periclo ... emat; mancipio neque promittet, neque quisquam dabit*²² arra utal, hogy római jogi szabályokra való célzásokkal játszik a szerző. Azonkívül a jelenet, mint már említettük, a darab csúcspontja. A komikus hatás éppen azáltal fokozódik, hogy a mindennapok ismert kereskedési szokásai kerülnek kigúnyolásra²³. Az ügyletkötés korrekt, ajánlott formáit látszólag betartják, a rászédés finoman álcázva és a tréfa áldozata számára végig rejtve marad.

¹⁷ A szöveg helyes olvasata vitatott, *promittet* illetve *promittes* jöhet szóba. J. Partsch, *Hermes* 45 (1910) 605 lj.3. a *promittet* mellett foglal állást: "Weder nimmst du, mein Sklave, die Auktoritätshaftung durch *repromissio* auf dich, noch wird irgend jemand manzipieren".

¹⁸ Vö. J. Partsch, *Hermes* 45 (1910) 605.; P. Leifer, *SZ* 57 (1937) 424. A *mancipio dans* helytállási kötelezettségére más Plautus-helyek is utalnak, pl. *Curc.* 490. és k.; *Poen.* 145. és k., l. ehhez Th. Mayer-Maly, *SZ* 78 (1961) 244.

¹⁹ Így például két elismert romanista, J. Partsch, *Hermes* 45 (1910) 600 és k. és F. Schulz, *Geschichte der römischen Rechtswissenschaft*, Weimar 1961, 86. azon a véleményen van, hogy Plautus a római jogélet kutatásakor nem lehet mérvadó.

²⁰ Vö. M. Fraenkel, *Plautinisches in Plautus*, Berlin 1922, 5.

²¹ Vö. A. Bürge, *SZ* 97 (1980) 116., meggyőző érveléssel.

²² Plaut. *Persa* 524-525.

²³ "Da ein Witz, um anzukommen, eine Fallhöhe braucht, die durch den Erfahrungs- und Erwartungshorizont des Zuhörers gebildet wird. Witze, die man erklären muss, lösen keine Lächer aus" A. Bürge, *SZ* 97 (1980) 116.

A levél után a felek színes alkudozási jelenete következik. Az üzleti feltételek hallatán Dordalus azonnal aggodalmaskodik (Plaut. Persa 530-531):

Nil mi opust litibus neque tricis. quam ob rem ego argentum enumerem foras? nisi mancipio accipio, quid eo mi opus est mercimonio?

Világos számára, hogy az ilyen üzletek nagyon kockázatosak. Kiadja a jó pénzét és bizonytalan eredetű árut kap érte. Még a mancipatioval való vétel lehetőségét sem adják meg neki. Mit hoz számára egy olyan üzlet, amelynél a vállalt kockázat ilyen nyilvánvalóan magas... Ugyanakkor az ilyen üzletek szoktak nagy nyereséggel kecsegtetni, ha szerencse kíséri őket. *Ne quis vero ex Arabia penitissima persequatur*: a vevő számolhat azzal, hogy a távoli hazából senki sem bukkan fel a rabszolgálynét visszaperelni.

Ezután elővezetik a lopott szüzet (*furtiva virgo*), aki csábítóan szép. Jelentéktelen bevezető szavak után Sagaristio a tárgyra tér: *Hoc age. opusnest hac tibi emptia?* (Plaut. Persa 585); *Indica, fac pretium* (587). Miután Dordalus vásárlási szándékát tisztázták, megkezdődik a vételár körüli alku. Itt az eladó, Sagaristio többször hangsúlyozza, hogy a leány helyállás nélkül kerül eladásra: *Prius dico: hanc mancipio nemo tibi dabit. iam scis?* (589). Dordalus elfogadja ezt a feltételt és ennek tudatában rögzítik a vételárat: *Scio. Indica, minimo daturus qui sis, qui duci queat* (590). A két elem, a garancia kérdése és a vételár szorosán összefonódik. Ebben a pillanatban Toxilus megszakítja a tárgyalást és figyelmezteti Dordalust, hogy az ügylet így még nem perfekt (Plaut. Persa 591-593):

Tox.: Tace, tace. nimis tu quidem bercle homo stultus es pueriliter. Dord.: Quid ita? Tox.: Quia enim te ex puella prius percontari volo quae ad rem referunt.

Mohóságában Dordalus elfelejtette, hogy a vevő alapkötelessége az "áru" gondos megvizsgálása és kikérdezése²⁴. Különösen a következő körülményekre kell kitérni: *Quo genere aut qua in patria nata sit aut quibus parentibus* (596). A vevő tehát meg szokta kérdezni a rabszolga nevét, hazáját, születési helyét vagy hogy az apja *captus*, hadifogoly volt-e. A kikérdezés alkalmat ad a szerzőnek a helyzetkomikum további fokozására. A leány szellemi képességeiről külön dicsérően megjegyzik: *ita catast²⁵ et callida. ut saptens habet cor, quam dicit quod opust* (622). A jelenet szemmel láthatóan a rabszolgapiac alkujait karikírozza. Az "áru" megvizsgálása után Dordalus kinyilvánítja vételi szándékát: *Adulescens, vin vendere istanc?* (559). Sagaristio rövid alkudozás után a következő szavakkal szögezi le a megegyezés szerinti vételárat: *Tuo periculo sexaginta haec dabitur argenti minis* (665). A végső megegyezésben tehát megint kifejezetten rögzítik a garancia kizárását.

²⁴ Ez az üzletkötési szokás emlékeztet az aediliszi ediktum szabályára, hogy a látható hibák a vevő rizikófaktorába esnek, vö. D 21,1,1,6 Ulp. 1 ed. aed. cur.; D 21,1,14,10 Ulp. 1 ed. aed. cur.

²⁵ A *catus* jelentéséhez vö. O. Behrends, SZ 100 (1938) 469.

Ezután az eladó pótlólag még egy "ártényező" említ: *Heus tu, etiam pro vestimentis hac decem accedent minae* (669). Dordalus ugyanis az ügylet tartalmának rögzítésénél hanyagul járt el és elfelejtett a rabszolgai peculiuma illetve az *ornamenta*²⁶ után kérdezni. Ezt a bizonytalanságot azonnal ki akarja használni a ravasz eladó. A jelenet arra utal, hogy az itt kigúnyolt "kikérdezés" a valódi ügyleteknél nagy jelentőséggel bírt.

II. A szövegösszefüggésből és a mancipatoria való utalásból egyértelmű, hogy a jogi hibákért való helytállásról van szó a jelenetben. Azonban a kellékszavatosság szempontjából is találhatóak jelentőséggel bíró momentumok. A joghibákért való garanciastipulatio ugyanis az okiratokban, a szerződési gyakorlatban a rejtett hibákért való garanciával együtt, egy klauzulába foglaltan szerepel²⁷. A fenti jelenetből ugyan nem vonható le közvetlenül az a következtetés, hogy Plautus idejében a kellékhibákért való helytállás is az adásvétel alkatrésze lett volna, a források mégis erre engednek következtetni. Azonkívül a fent ábrázolt vételi szerződés részletei meggyőzően bizonyítják, hogy a felek alkujuk során éppen olyan körülményekre tértek ki, amelyek az aediliszi piaci előírásokban is megjelentek. Így a vevő a leány szülei, származása, képzettsége után érdeklődött. Amint azt a néhány fennmaradt adásvételi okirat bizonyítja, az eladó felvilágosításait ezekről a tényekről következtetesen írásba foglalták.

A Plautus-jelenetben azonban maga a rabszolgai adja meg ezeket az információkat, az eladó nem erősíti meg őket. Ez a megoldás talán arra utal, hogy az eladó ezeket az információkat hallgatólagosan megtagadta és ezzel a kellékhibákért való garancia elvállalását elutasította. Plautus ezzel az aediliszi piaci előírások ravasz megkerülésére is célozhatott.

Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy Plautus semmilyen utalást sem tesz arra, hogy a fenti jelenet egy piactéren játszódott volna le. A szövegkörnyezet inkább azt sugallja, hogy az üzletet a nyílt utcán, az érdekeltek háza előtt bonyolították le. A vevő mégis azon tulajdonságok után érdeklődött, amelyek mind az okiratokban, mind az aediliszi ediktumban jelentőséghez jutottak. Ez az egybeesés azt bizonyítja, hogy az ügyletkötés menetét elsősorban az üzleti szokások határozták meg. A felek annál merevebben követik a régi, jól bevált mintákat, minél kevesebbet értenek a joghoz.

C) Horatius

Végül Horatius *epistula*iból idézünk egy költeményt, amelyben a költő egy rafináltan kidolgozott hasonlatban életteli képet fest a római piacról. Megjeleníti a ravasz kereskedőt, aki eladásra ajánlott rabszolgáját feldicséri²⁸.

²⁶ Az *ornamenta* itt valószínűleg a lány ékszereit jelöli.

²⁷ A kombinált *stipulatio dupla*hoz vö. Kaser, a.a.O. 558.

²⁸ Horat. Epist. II 2,4; vö. A. Kiessling, Berlin 1961, 243 és k. kommentárját.

Flore, bono caroque fidelis amice Neroni, siques forte vellet puerum tibi vendere natum Tibure vel Gabis et tecum sic agat, hic et candidus et talos a vertice pulcher ad imos fiet eritque tuus nummorum milibus octo verna ministeriis ad nutus optus erilis, litterulis Graecis inbutus, idoneus arti cuiilibet, argilla quidvis imitaberis uda, quin etiam canet indoctum sed dulce bibenti. multa fidem promissa levant, ubi plenius aequo laudat venalis qui volt extrudere mercis: res urget me nulla; meo sum pauper in aere. nemo hoc mangonum faceret tibi: non temere a me quivis ferret idem. semel hic cessavit et, ut fit, in scallis latuit metuens pendentis habenae - des nummos, excepta nihil te si fuga laedit: ille ferat pretium poenae securus, opinor. prudens emisti vittiosum; dicta tibi est lex...

Horatius barátjának, Florusnak címezte levelét, melyet bocsánatkéréssel kezd: ő már előre figyelmeztette Florust, hogy a levélírásban nagyon hanyag szokott lenni. Óvta barátját attól, hogy komolyan vegye levélírásra vonatkozó ígéreteit. Saját magatartását Florussal szemben egy finom hasonlattal jellemzi, melyet aprólékosan kidolgoz. A hasonlatban egy rabszolgaeladó szerepel, aki áruján gyorsan és kedvezően túl akar adni. Témánk szempontjából ez a hasonlat értékes adatokat kínál a kereskedelemben uralkodó szokásokról. Horatius mondanivalója a hasonlattal, hogy Florus éppoly kevésbé csodálkozhat a levelek ritka érkezésén, mint az a vásárló, akinek az eladó finoman tudomására hozta a rabszolga fogyatékoságát, mégis megveszi azt.

A szöveg az eladásra felkínált rabszolga jellemzésével kezdődik. *Natum Tibure vel Gabis* - először megadja a fiú születési helyét, származását. Ezután következik az eladó ajánlásának leírása: A potenciális vevő figyelmét először a fiú testi tulajdonságaira hívja fel, a szép bőrszínre és alakra. Ezután megnevezi az elérni kívánt vételárat és hangsúlyozza eladási szándékát. Majd állítja, hogy a rabszolga *verna*. *Verna* volt a családnál született és felnevelt rabszolgák megnevezése, akik közismerten a legkeresettebbek voltak. Az eladó erősítgeti továbbá, hogy a rabszolga a szolgálatban figyelmes és alkalmazkodó. Sőt egy kicsit görögül is tud, amely arra utal, hogy művelt rabszolgaként, azaz drágábban kívánja eladni. Alkalmasnak állítja bármilyen kézművesmesterség kitanulására: mint nedves agyagból, bármit lehet belőle formálni²⁹. És még mindig nem elég: a fiú még az ismertebb bordalokat is szépen éneklí - amely kijelentés már egy finom célzás lehet arra, hogy szívesen marad ki barátaival iszogatni.

Az eladó mindent megígér és gátlástalanul dicséri áruját. A vevőt teljes erővel igyekszik meggyőzni, hogy ez a legjobb üzlet. Csak egészen a végén, mintegy mellékesen jegyzi meg, hogy a fiú már egyszer "kimaradt". Ez a kifejezés valószínűleg egy euphemizmus arra vonatkozóan, hogy a rabszolga *erronak* vagy *fugitivusnak* minősül. Ezzel az eladó a lehető legdiszkrétebben igyekszik az

²⁹ Az eladó kijelentése célzás lehet az aediliszi ediktum *ne veterator pro novicio veneat*, D 21,1,37 Ulp. 1 ed. aed. cur., kitételére. Horatius eladója tehát *noviciusként* kínálja a fiút.

aediliszi ediktumban³⁰ megkövetelt információt a vevő tudomására hozni a *fugaró*. Ehhez kapcsolódóan az egyértelmű jogi formulát is használja: *excepta fuga*.

Az eladó tehát kifejezetten figyelmezteti a vevőt arra, hogy a maga részéről az ügyletnél mindenféle esetleges jövőbeni kifogást kizár, hisz a rabszolga egyetlen hibáját ő az eladásnál megjelölte. Ezután a vevőnek az aediliszi keresetek már nem állnak rendelkezésére. Az eladó kockázat nélkül besöpörheti a vételárat, mert őt semmilyen *poena*, azaz a rejtett hibák miatt semmilyen kereset sem fenyegetheti: *prudens emisti vitiosum, dicta tibi est lex*³¹. A vevő tudva hibás rabszolgát vásárolt.

Horatius költeménye alapján könnyű elképzelni, hogy a korabeli Rómában hogyan ajánlották árujukat az eladók, hogyan alkudoztak és hogyan kötöttek üzletet.

Amikor a rabszolgát eladásra ajánlották, sok olyan tulajdonságát jelölték meg, amelyet az aediliszi ediktum és a jogtudósok *dicta* gyanánt értékelték³². Ilyen a rabszolga származási helyének megjelölése, a kijelentés, hogy *verna* és *novictus*, a görög tudására való utalás, énekművészete és jellemvonásai, hogy figyelmes és alkalmazkodó. Ami az aediliszi ediktum által megkövetelt információkat illeti, az eladó állította, hogy a fiú testileg hibátlan, szép és egészséges. Másrészt megnevezte a hibát, hogy a rabszolga már "kimaradt". *Fuga*ért, szökésért tehát nem vállal helytállást. A hiba diszkrét beismerése után a végleges megállapodásban még egyszer hangsúlyozza ezt a pontot. A szerződési feltételeket az eladó már kimerítően ismertette, a vevőnek nem marad más teendője, mint a vételár kifizetése.

Varro, Plautus és Horatius bemutatják, hogy milyen szerződéskötési szokások uralkodtak Rómában. A felek konkrét megállapodásukat nagyrészt a szokások alapján öntötték formába. E szokások természetesen mindig szankcionálatlanok maradtak, követésük a felek belátásától illetve alkujától függött.

E szerződési szokások szolgálták mintául az *aediles curules* számára, amikor piaci előírásaikat megfogalmazták. Ediktumukban a felügyeletük alá tartozó vásárterekre vonatkozóan kötelezően elrendelték, hogy az eladók rabszolgák és igásállatok eladása esetén bizonyos információkat kötelesek a vevők tudomására hozni. A megkövetelt információk körét a szerződéskötési szokásokat alapul véve határozták meg. Azon hibák közlését várták el az eladóktól, amelyekért a szerződési gyakorlatban szokásos volt a garancia stipulatio formájában való elvállalása. A szerződési gyakorlat és a magistratusi rendelet tehát egymásra épült és kiegészítette egymást.

³⁰ D 21,1,1,1 Ulp. 1 ed. aed. cur.

³¹ A hiba kifejezett hangsúlyozása a Plautus-jelenetre emlékeztet, ahol hasonlóan rögzítette az eladó a garancia kizárását.

³² Vö. D 21,1,1,1 Ulp. 1 ed. ead. cur.

ÉVA JAKAB

KAUF VON SKLAVEN IN ROM

(Zusammenfassung)

Die vorliegende Abhandlung ist Teil einer größeren Arbeit, die das Edikt der kurulischen Ädilen in dem antiken römischen Recht und dadurch die Bedeutung der Vertragspraxis in der Entwicklung des Rechtssystems behandelt.

Dieser Aufsatz gewährt einen kurzen Blick durch die Werke von Varro, Plautus und Horaz in die alltägliche Rechtsgewohnheiten der Römer: Wie eine Vereinbarung über Verkauf und Kauf von Sklaven zustande gekommen ist, welche Traditionen die Handlungen der Parteien dabei bestimmt haben. Die Fragmente aus dem Buch von Varro *De re rustica* bieten ein umfassendes Bild über die Rechtsbräuche des 1.Jh.v.Chr. Die wichtigsten Elemente wurden damals auch in sogenannten "Formularbüchern" zusammengefasst und ebenso von Rechtskundigen wie von Rechtsunkundigen treu gefolgt. Diese Büchleins haben für die verschiedensten Kaufgegenstände die schlagenden Stipulationsklausel empfohlen. So findet man konsequent auch die Klausel der Garantieübernahme des Verkäufers für Rechts- und Sachmängel beschrieben.

Diese Sachmängelklausel sind in der Literatur häufig mit dem Edikt der kurulischen Ädilen in Zusammenhang gebracht. Dieses Edikt hat angeordnet, daß die Verkäufer von Sklaven auf dem Markt bestimmte Mängel und Fehler den Käufern bekannt geben müssen. Man findet aber keine unmittelbare Belege dafür, daß diese Informationen unbedingt in Form einer Stipulation erfolgt hätten. Bei Varro sind keine Hinweise auf einen Markt oder auf die ädilischen Regeln zu lesen. Die Vielfalt der Klausel stellt die Vermutung über einen ädilischen Zwang eher in Zweifel.

Gegen einen Garantiezwang spricht auch die lustige Szene der Plautus-Komödie *Persa*. Die entscheidende Rolle spielt dabei eben die Verweigerung jeder Garantie beim Verkauf einer schönen Sklavin.

Horaz baut ein kompliziertes Gleichnis in seiner *epistula* II 2,4 auf: Er entschuldigt sich für seine Faulheit bei seinem Freund Florus damit, daß er ihn davon ebenso gewarnt hat, wie der Verkäufer eines Sklaven die Mängel des "Kaufgegenstandes" dem Käufer vorsichtig angibt. Horaz beschreibt mit bunten Farben eine Verkaufsszene und verwendet dabei die juristische Terminologie mit der größten Sicherheit und Präzision.

Varro, Plautus und Horaz haben uns die Rechtsbräuche der römischen Alltagsgeschäfte überliefert. Diese Vertragspraxis diente als Vorbild den kurulischen Ädilen, als sie ihre Verkaufsvorschriften auf dem Markt formuliert und verheißen haben.